

ФУНКЦІОНАЛЬНІСТЬ КОНТЕКСТУ У ХРОНОТОПНІЙ МОДЕЛІ РОМАНУ ДЖОНА ФАУЛЗА „ЖІНКА ФРАНЦУЗЬКОГО ЛЕЙТЕНАНТА”

Досліджується контекст, який є чинником часопросторової моделі роману Фаулза. Зроблено спробу виявити види контекстів у романі та визначити їхні функції. Окремо розглянуто історичний, загальнокультурний, науковий, літературний, мистецький, психологічний, філософський, соціальний контексти у структурі роману. У часопросторовій моделі роману виокремлено вертикальний і горизонтальний контексти. Аналізується функціональність контексту, яка знайшла своє втілення у творенні образів персонажів роману, а також його жанротворчий потенціал.

Ключові слова: Фаулз, „Жінка французького лейтенанта”, хронотоп, контекст, контекстуальність, види контекстів.

Складність, експериментальність і новаторський характер інтелектуального роману Джона Фаулза „Жінка французького лейтенанта” (1969) зумовлює пошук нових методів, способів літературознавчого дослідження. Дослідження контексту у творі відкриває нові перспективи для розуміння змісту та поетики.

Незважаючи на те, що в літературознавстві проблемі контексту присвячено чимало праць, про вичерпність заявленої теми говорити не можна. Загальновизнаність терміна „контекст” і його активне використання в науковій сфері ще більше заплутують його розуміння. Контекст – категорія багатьох наук, маємо на увазі, що контекст – поняття загальнонаукове, міждисциплінарне. У літературознавстві ним оперують давно, проте кожна літературознавча методологічна школа по-своєму.

Традиційним у літературознавстві є розуміння контексту, висловлене В. С. Халізовим. Учений трактує контекст як один із визначальних чинників аналізу літературного твору, акцентує на багатоплановості, безмежності, множинності контекстів створення та сприйняття художнього твору. „Чим ширше й повніше враховано літературознавцем зв'язки твору з попередніми йому явищами і фактами (як літературно-художніми, так і безпосередньо життєвими), тим більше „виграють” аналіз та інтерпретація”, – читаємо в „Теорії літератури” [9, с. 306].

Одне із класичних визначень цього терміна подає „Антологія світової літературно-критичної думки”: „Контекст – мовні, культурні, історичні, суспільно-політичні реалії, які зумовлюють ту чи іншу інтерпретацію даного тексту і визначають його комунікаційну вартість; текстуальне оточення, яке актуалізує його значення, зумовлює його

комунікаційну вартість” [7, с. 609].

Фундаментальні дослідження контексту в працях М. М. Бахтіна [1; 2], що знайшли своє продовження у працях Ю. Кристєвої [6]. Загалом, найбільше зацікавлення контекстом у теорії і практиці спостерігається саме у структуралізмі та постструктуралізмі, зумовлене концепцією деконструкції, децентрування тексту і зміщенням акцентів у структурі літературних творів. Окремі літературознавчі школи розглядають контекст як категорію інтертекстуальності. Зокрема, Жак Дерріда говорить, що всі контексти зовнішнього світу (історичні, економічні, політичні, соціальні та інші) стають інтертекстами, тобто частиною загального контексту [3]. Проте розуміння поняття контексту в літературознавстві розширилося як і трактування поняття інтертексту в постструктуралізмі.

Серед найновіших праць, присвячених контексту, – дослідження Н. Х. Копистянської „Контекст як літературознавче поняття та категорія поетики роману” [5]. Дослідниця ставить питання про функціонування термінів і категорій у різних галузях філологічної науки (зокрема, терміна „контекст”) і потребу конкретизації їхніх значень у літературознавчій науці. Визначення контексту Н. Копистянської найближче саме до аналізу літературного твору. Поділ контексту на внутрішньотекстовий та зовнішньотекстовий, наведений дослідницею, ми використовуємо для аналізу роману Джона Фаулза „Жінка французького лейтенанта”. Проте в цій роботі досліджуватимемо лише внутрішньотекстовий контекст, у тому числі його види і функції в часопросторовій побудові роману.

Питання про контекст у хронотопній моделі роману Дж. Фаулза визріло унаслідок як об’єктивних, так і суб’єктивних чинників. По-перше, це особлива побудова твору, по-друге, неоднозначне трактування її в літературознавчих дослідженнях, наприклад у визначенні „другого плану” роману. По-третє, контекстуальність не лише відкриває нові грані роману, а по-суті є визначальним чинником його інтерпретації. В інтелектуальному романі Фаулза вікторіанський роман „відродження” якого було актуальним у 60-ті рр. ХХ століття в Англії, почав жити новим життям саме завдяки контексту.

Літературознавчі дослідження роману Фаулза не порушували проблеми контекстуального вивчення хронотопу роману. Отже, ми вирішили підійти до аналізу роману з інших позицій, а саме – дослідити контекст на структурному часопросторовому рівні.

У спробах класифікувати та систематизувати контексти ми зупинилися на кількох критеріях класифікації, які ґрунтуються на стосунку до:

- 1) часової і просторової організації роману (вертикальний / горизонтальний);
- 2) способу зв’язку з реальною дійсністю (відображення дійсності / створення уявного, вигаданого світу);
- 3) способу впливу на читача (психологічний, емоційний);

- 4) інших текстів (цитування, іронія, пародія, стилізація, інтертекстуальність, пастиш);
 5) власне тексту (зовнішньотекстовий / внутрішньотекстовий);
 6) способу вираження (прямий / прихований) та інші.

Проте, досліджуючи як зовнішньотекстовий, так і внутрішньотекстовий контексти, насамперед потрібно враховувати тематичний принцип. У романі „Жінка французького лейтенанта” функціонують на різних рівнях такі види контекстів: історичний, загальнокультурний, науковий, літературний, мистецький, психологічний, філософський, соціальний, релігійний. У межах кожного із цих видів контексту можна виокремити підвиди. Наприклад, філософський контекст передбачає онтологічний, епістемологічний, екзистенційний, герменевтичний, есхатологічний тощо. І у внутрішньотекстовому, і в зовнішньотекстовому контекстах роману „Жінка французького лейтенанта” домінує екзистенційний чинник. Екзистенційні вияви особистої волі спостерігаємо в контексті інтелектуальних, духовних пошуків та стереотипі поведінки головного героя Чарльза Смітсона. Звертаючись до чинників зовнішньоконтекстуальних, на гадку спадають коментарі письменника в есе „Заметки о незаконченном романе”: „Я намагаюся показати екзистенційний тип свідомості, перш ніж він став можливим хронологічно” [8, с. 42–43]. Низка внутрішньотекстових, як і зовнішньотекстових, екзистенційних контекстів безмежна, особливо якщо врахувати можливість додавання екзистенційних контекстів різних категорій читачів.

Кожен із контекстів виконує свою змістову та стилістичну функції. Загальнокультурний контекст ілюструє зміну ієрархії вартостей у різні епохи, злам свідомості, світогляд, побут, звичай, манери поведінки та норми етикету, тенденції моди тощо. Науковий контекст у романі – це детальне вивчення вікторіанської епохи, її наукових відкриттів та наукового світогляду. У науковому контексті Фаулза наявні: економічна теорія, біологічна теорія походження видів, геологічні дослідження, соціологія, психологія й інші науки. Наукові контексти побудовані за принципом зіставлення 60-х рр. XIX і XX століть.

Надзвичайно вагомий у романі літературний контекст. Саме авторські відступи та коментарі, подані в контексті, розкривають питання жанру, стилю, романістики й літературної творчості загалом, місця і ролі письменника зокрема. Цим контекстом Фаулз демонструє як тісний зв'язок із вікторіанською літературною традицією через посередництво цитат, відсилань читача до літературних творів, уведення в текст імен авторів і персонажів з їхніх творів, так і з сучасними літературними тенденціями. Літературний контекст створений також позатекстовими елементами – епіграфами, які в переважній більшості взяті з літературних творів вікторіанської епохи.

Зупинимся детальніше на окремих видах контекстів, функціональних у часопросторовій моделі роману Фаулза. Отже, щодо

часової та просторової організації роману ми виокремлюємо вертикальний (часовий) і горизонтальний (просторовий) контексти (спираючись на класифікацію професора Копистянської [5], хоча в загальній класифікації контекстів терміном „вертикальний контекст” прийнято називати історико-філологічний контекст).

У структурі вертикального контексту роману основну діалогічну лінію створюють вікторіанська епоха (сюжетний час) і 60-ті рр. ХХ ст. – час написання роману (час авторської сучасності). Контекстова вертикаль роману Фаулза побудована за схемою минуле – теперішнє – майбутнє. Однією з форм вертикального контексту, тобто звернення до минулого, є ретроспекція. Лейтмотивний контекст у романі – це контекст авторської сучасності. Всі аспекти вікторіанського життя авторський голос подає в контексті сучасності – сучасних йому наукових знань, моральних норм та інше.

Вертикальний контекст у романі створений до майже кожного з персонажів. У такий спосіб Фаулз з допомогою контекстів проектує романну ситуацію на інші культурно-історичні епохи. Інший часопросторовий контекст, на думку Фаулза, мотивуватиме іншу поведінкову модель, інший спосіб віднайдення себе. Класичним прикладом є вибудований Фаулзом контекст Чарлза: середньовічний лицар – вікторіанський джентльмен – учений-кібернетик.

Саме завдяки контексту читацька рецепція спрямована на різні культурно-історичні епохи як минулого, так і майбутнього.

Просторовий контекст – контекст горизонтальної осі – побудований на стосунках між суб'єктами діалогу, що перебувають на одній часовій осі, але віддалені у просторі. У художньому просторі „Жінки французького лейтенанта” дія роману вибудована значною мірою в Англії. Проте в тексті, підтексті та контексті роману просторові межі ширші (у романному просторі з'являється Франція і США). Англійські звичаї, загальний устрій життя можна збагнути краще не в закритому контексті, а відкриваючи його для діалогу з культурами інших країн. Вплив Америки на світогляд головного героя, порівняння англійців та американців подано автором лише в контексті.

У межах простору Англії Фаулз також вибудовує контекстні характеристики Лайм-Ріджиса і Лондона – в контексті роману вони протиставлені як два відмінних хронотопи на всіх рівнях: загальнокультурному, науковому, літературному, мистецькому, психологічному, філософському, соціальному, релігійному.

Зауважимо, що як у вертикальному контексті, так і в горизонтальному домінуючу роль виконують дві площини: вікторіанство – авторська сучасність та Англія – Франція. Порівняння, постійний діалог контекстів потрібні авторові, так само як потрібні й читачеві, хоча контекст може не виконувати комунікативної функції за низки чинників: небажання читача стежити за логікою авторських відступів, відволікаючись від сюжету, від нерозуміння читачем поставлених романістом завдань, від міри літературної підготовки

читача й бажання полемізувати із автором з питань релігії, історії, мистецтва, науки та інших.

Із наведеного вище очевидно, що кожен із контекстів є поліфункціональним у романі. У дослідженні „Текст, підтекст, надтекст, контекст як проблема порівняльного літературознавства” професор Н. Х. Копистянська зазначає: „Функція контексту – розширити обрії часові, просторові, поєднати миттєве з тривалим, вставити окреме явище в історичний процес, в якому є повтори, свій ритм і своя динаміка та мінливість, поєднати простір твору з позатекстовим та інтертекстовим простором” [4, с. 54]. У романі Фаулза одна із функцій контексту – власне розширення часопросторових меж роману. Закнаний у доволі тісному часопросторі сюжет роману „Жінка французького лейтенанта” завдяки контекстовому плану роману отримав нові часопросторові горизонти, введені Фаулзом переважно через авторські коментарі.

Контекст також виступає як жанротворчий чинник, адже у проблемах із визначенням жанру твір набув ознак історичного роману, роману ретро, феміністського, філософського, роману-експерименту, роману дороги значною мірою саме через наявність у ньому різних видів контекстів. Авторські коментарі водночас і ускладнили структуру роману, й надали йому нової концептуальності.

У романі контекст виконує й пізнавально-інформативну, стилістичну, естетичну функції. Зокрема, контекст може носити характер жартівливий, іронічний, пародійний, психологічний, філософський, інтертекстуальний, ілюстративний тощо.

Функціональність контексту знайшла також своє втілення у творенні образів персонажів роману. Фаулз створює контекст до кожного героя роману (цей контекст може бути побудований як на створенні низки різних часопросторових контекстів, так і на літературних алозіях). Персонажний контекст може функціонувати й у позатекстовому контексті, зокрема в читацькій рецепції, побудованій як на літературній пам’яті, так і конкретному життєвому досвіді.

Отже, контекстуальність розширює потенційні можливості романного дискурсу. Контекст дає повноту й зумовлює розуміння твору, окремих епізодів, героїв, діалогів. Контекстом автор, власне, заклав основи розуміння свого роману. Контекст дає імпульс до діалогу й визначає предмет цього діалогу. Роман спроектований на читача завдяки контекстовому хронотопу, який дає змогу трактувати роман не з позицій вікторіанського літературного жанру, а як сучасний, насамперед, авторові й читачеві.

1. *Бахтин М.* Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике // Бахтин М. Литературно-критические статьи. – М.: Худож. лит., 1988. – С. 121–290.
2. *Бахтин М. М.* Вопросы литературы и эстетики: Исследования разных лет. – М., 1975.

3. *Деррида Ж.* Структура, знак и игра в дискурсе гуманитарных наук // Вестник МГУ. Сер. 9. Филология. – 1995. – № 5. – С. 118–135.
4. *Копиcтянська Н. Х.* Текст, підтекст, надтекст, контекст як проблема порівняльного літературознавства // Біблія і культура: Зб. наук. пр. – Чернівці, 2001. – Вип. 3. – С. 48–55.
5. *Копыcтянская Н.* Контекст как литературоведческое понятие и категория поэтики романа // Litteraria Humanitas: Problémy poetiky. – Brno, 2007. – P. 245–253.
6. *Кривева Ю.* Бахтин, слово, диалог, роман // Вестник МГУ. Сер. 9. Филология. – 1995. – № 1. – С. 87–115.
7. Термінологічний словник / Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М. Зубрицької. – Львів: Літопис, 1996. – 636 с.
8. *Фаулз Дж.* Заметки о незаконченном романе / Кротовые норы: Роман / Пер. с англ. И. Бессмертной, И. Тогоевой. – М.: Махаон, 2002. – С. 37–54.
9. *Хализев В. Е.* Теория литературы: Учебник. – М.: Высш. шк., 2004. – 405 с.
10. *Fowles, John.* The French Lieutenant's Woman. – Vintage, 1996.

Summary

One of the vital questions concerning research of chronotopical model of the novel is its contextual section. The issue of the limits of a text and a context is repeatedly raised in the study of the literature science. The distinct object of the study of the formal and semantic essence of this phenomenon may serve the texts of postmodern writers. In particular, a context itself is key in composition of John Fowles' „The French Lieutenant's Woman”.

The subject of the research is the context which is the factor of chronotopical model of the Fowles' novel. An attempt is made to single out types of the contexts in the novel and define their functions. Historical, generally cultural, scientific, literary, artistic, psychological, philosophical context are separately investigational in the structure of the novel. Besides, vertical and horizontal contexts may be also distinguished in the chronotopical model of the novel.

The context in the novel is polyfunctional, it prearranges the understanding of the work, separates episodes, heroes, dialogues, performs perceptionally-informative stylistic and esthetic functions. The functionality of the context also found its personification in the creation of the images of the novel characters. As well, the context served as a genre-making factor.

Key words: Fowles, „The French Lieutenant's Woman”, chronotop, context, contextuality, types of context.

Стаття надійшла до редколегії 19.11.2007